Arnold BERNACIAK

ROLA POLSKICH PRZEDSIĘBIORSTW SFERY PRODUKCYJNEJ W ROZWOJU EKOLOGICZNIE ZRÓWNOWAŻONYM

Wstęp

Działania, które w bezpośredni sposób (pozytywny lub negatywny) wpływają na stan środowiska przyrodniczego, realizowane są na poziomie mikroskali. W wymiarze globalnym opisano wiele zjawisk z dziedziny ochrony środowiska. Są one efektem działań podejmowanych w skali pojedynczego przedsiębiorstwa. Działania te powodują zmiany w skali makro, a te z kolei odpowiednio zidentyfikowane, wpływają zwrotnie na działania poszczególnych podmiotów gospodarczych. Pojedyncze przedsiębiorstwo jest więc poziomem, na którym następuje rzeczywista realizacja działań, zmierzających do ochrony środowiska.

Ekonomiści środowiska zwracają uwagę na niedoskonałość wolnego rynku w rozwiązywaniu problemów środowiskowych. Szkody ekologiczne, będące efektem zewnętrznym działalności gospodarczej, nie poddają się działaniu praw rynkowych. Ich powstawanie związane jest z pozarynkowym sposobem oddziaływania produkcji i konsumpcji na funkcjonowanie podmiotów gospodarczych oraz z publicznym charakterem większości dóbr środowiskowych [Folmer, Gabel, Opschoor 1996, Czaja, Fiedor, Jakubczyk 1992]. Próby internalizacji kosztów zewnętrznych narzucają konieczność wprowadzenia odpowiednich regulacji prawnych. Efekty ingerencji władz w dużej mierze zależą do zestawu instrumentów użytych w realizacji polityki ekologicznej. W ostatnich latach często podnoszono kwestię skuteczności ekologicznej oraz efektywności ekonomicznej stosowanych

narzędzi ochrony środowiska [Górka 1999, Górka 1997, Górka 1993, Czaja, Fiedor, Jakubczyk 1995].

Tymczasem odpowiedni stan środowiska staje się dobrem coraz bardziej pożądanym. Coraz szersze grupy społeczne wykazują zainteresowanie jego ochroną. Wzmaga to presję na jednego z głównych sprawców degradacji środowiska – przemysł. Przedsiębiorstwa stają się celem coraz intensywniejszego oddziaływania zwiększającej się grupy rygorów środowiskowych. Determinuje to podmioty gospodarcze do wdrażania innowacji, poprawiających ich oddziaływanie na środowisko w zakresie znacznie szerszym niż wymagają tego istniejące regulacje prawne. Pod wpływem rygorów środowiskowych przedsiębiorstwa przyjmują na siebie coraz większy ciężar minimalizowania oddziaływania na środowisko [Górka 1998, Piontek, Lorek, Lorek 1997].

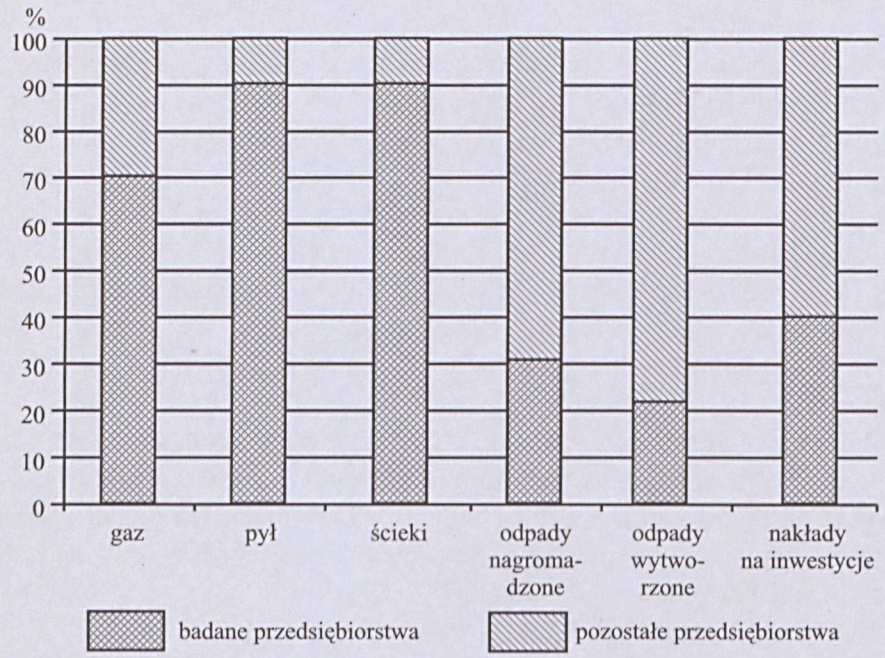
Celem artykułu jest przedstawienie typologii rygorów środowiskowych oddziałujących na polskie przedsiębiorstwa oraz wskazanie i scharakteryzowanie działań, jakie polskie podmioty gospodarcze sfery produkcyjnej podejmują pod wpływem tych rygorów. Propozycja schematu postępowania przedsiębiorstw w warunkach zwiększonych rygorów środowiskowych oraz jego empiryczna weryfikacja, pozwalają uporządkować wiedzę w zakresie wpływu rygorów środowiskowych na podmioty gospodarcze oraz zmian powodowanych przez te rygory. Umożliwiają również wyróżnienie rodzajów strategii, jakie polskie przedsiębiorstwa przyjmują w zakresie ochrony środowiska.

W celu potwierdzenia prawidłowości opisowego schematu postępowania polskich przedsiębiorstw w warunkach zwiększonych rygorów środowiskowych, przeprowadzone zostały badania empiryczne. Do badań wybrano przedsiębiorstwa z następujących działów produkcji wyróżnionych według Europejskiej Klasyfikacji Działalności (EKD):

- produkcja artykułów spożywczych i napojów (dział 15),
- produkcja chemikaliów, wyrobów chemicznych i włókien sztucznych (dział 24),
- produkcja wyrobów z pozostałych surowców niemetalicznych (dział 26),
- produkcja metali (dział 27)
- przedsiębiorstwa z grupy 41.1 – wytwarzanie i dystrybucja energii.

Kryterium doboru poszczególnych grup działalności do przeprowadzenia badań stanowiło ich oddziaływanie na środowisko oraz wielkość nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w tych grupach. Badane przedsiębiorstwa odpowiedzialne są za prawie 70% emisji zanieczyszczeń

gazowych oraz za ponad 90% emisji zanieczyszczeń pyłowych do atmosfery. Wynikiem ich działalności jest prawie 90% całkowitego zrzutu ścieków. W przypadku rocznej produkcji odpadów składowanych (zarówno na terenach własnych zakładów, jak i na terenach obcych) wielkość ta wynosi ponad 20%. Ilość odpadów nagromadzonych przez przedsiębiorstwa z badanych grup działalności stanowi prawie 1/3 wszystkich odpadów nagromadzonych w polskiej gospodarce. W roku 1995 na nakłady inwestycyjne w zakresie ochrony środowiska w badanych grupach działalności przeznaczono 1 275 450,0 zł. Przy ogólnej wielkości nakładów inwestycyjnych w tej dziedzinie w polskiej gospodarce wynoszącej 3 170 856,0 zł, było to ponad 40% (rys. 1).

Rys. 1. Udział badanych przedsiębiorstw w całkowitej emisji zanieczyszczeń oraz w całkowitych nakładach inwestycyjnych na ochronę środowiska w Polsce (1995 r.)

Źródło: Opracowanie własne

Badania zostały przeprowadzone metodą ankietową, od listopada 1997 do marca 1998. Podstawową jednostką badaną było przedsiębiorstwo produkcyjne. Pytania ankiety dotyczyły zachowania przedsiębiorstwa w latach 1989-1997. Ankieta adresowana była do osób odpowiedzialnych

w danym przedsiębiorstwie za ochronę środowiska (w zależności od wielkości przedsiębiorstwa i jego organizacji: dyrektor działu ochrony środowiska, dyrektor techniczny, dyrektor naczelny, prezes). Otrzymano odpowiedzi od 360 respondentów. Na ogólną liczbę 2420 przedsiębiorstw prowadzących w tym czasie działalność produkcyjną w badanych działach, badaniem ankietowym objęto 14,9% (tab. 1).

Tabela 1

Liczba badanych przedsiębiorstw w poszczególnych działach produkcji

Dział/grupa	Ogólna liczba przedsiębiorstw *	Liczba badanych przedsiębiorstw	Procent ogólnej liczby przedsiębiorstw
15	1474	182	12,3
24	243	40	16,5
26	448	88	19,6
27	136	28	20,6
40,1	119	22	18,5
Suma	2420	360	14,9

* *Rocznik statystyczny*, GUS, Warszawa 1997.

Ankietę wysłano do wszystkich przedsiębiorstw z pięciu wybranych działów produkcji, a do analizy zakwalifikowano te podmioty, od których otrzymano poprawnie wypełniony kwestionariusz ankiety. Badania nie zostały więc przeprowadzone metodą reprezentacyjną, w związku z czym uzyskane wyniki można uznać jako pewne tylko w odniesieniu do badanej próby 360 podmiotów gospodarczych.

Schemat postępowania polskich przedsiębiorstw wobec wymagań z zakresu ochrony środowiska

Przedsiębiorstwo funkcjonuje w ściśle określonym otoczeniu. Otoczenie to można podzielić na makrootoczenie i otoczenie konkurencyjne. Pomiędzy otoczeniem a przedsiębiorstwem istnieją różne zależności. Warunki, które

tworzy otoczenie, można nazwać rygorami – zmuszają przedsiębiorstwo do ściśle określonego postępowania. Warunki w dziedzinie ochrony środowiska można określić mianem rygorów środowiskowych.

Istnieje kilka grup czynników, mających swoje źródło w otoczeniu przedsiębiorstwa, które wymuszają podjęcie odpowiednich działań w zakresie ochrony środowiska. Władze rządowe i władze lokalne wywierają nacisk na podmioty gospodarcze na podstawie obowiązującego prawa środowiskowego. Rynkowy wymóg „dbałości o środowisko" znajduje swój wyraz w działaniach klientów, kontrahentów i inwestorów oraz w mechanizmach związanych z konkurencją. Nacisk na przedsiębiorstwa mogą wywierać organizacje ekologiczne i grupy społeczne, dążąc do realizacji swoich celów – rozwiązania bieżących problemów związanych z ochroną środowiska. Potencjalne zjednoczenie Polski z Unią Europejską jest również źródłem rygorów środowiskowych wpływających na działalność przedsiębiorstw.

Rygory oddziałują na dwa obszary systemu funkcjonowania przedsiębiorstwa: koszty bieżące i działania inwestycyjne. Koszty bieżące ochrony środowiska związane są z działaniem urządzeń ochronnych, istnieniem laboratoriów, prowadzeniem monitoringu, badań, szkoleń, zarządzaniem ochroną środowiska, utrzymywaniem strefy ochronnej czy odprowadzaniem stosownych opłat za gospodarcze korzystanie ze środowiska. Rygory oddziałujące na środowisko mogą generować koszty również w innych obszarach, pozornie niezwiązanych z ochroną środowiska (np. konieczność wycofania z rynku określonego produktu ze względów środowiskowych pociągnie za sobą dodatkowe koszty związane z transportem). Działania inwestycyjne mogą być prowadzone w dwóch obszarach. Przedsiębiorstwo może wdrażać nowe technologie i urządzenia, służące poprawie jego oddziaływania na środowisko, a także prowadzić działania związane z udoskonalaniem organizacji i zarządzania ochroną środowiska.

Instrumenty ochrony środowiska stosowane przez władze rządowe i władze lokalne wpływają na koszty bieżące podmiotów gospodarczych oraz mogą być bodźcem do podejmowania odpowiednich inwestycji.

Opłaty obciążają wyniki finansowe przedsiębiorstw, a dzięki temu stymulują podmioty gospodarcze do podejmowania inwestycji natury techniczno-technologicznej lub organizacyjnej. W największym stopniu na poziom kosztów bieżących (a co za tym idzie na działalność inwestycyjną) wpływają opłaty za gospodarcze korzystanie ze środowiska. Istotny wpływ na podejmowanie określonych inwestycji mogą mieć natomiast opłaty usługowe (np. za oczyszczanie ścieków).

Groźba płacenia kar za przekroczenie dopuszczalnych norm emisji zanieczyszczeń może być czynnikiem decydującym o podjęciu działalności inwestycyjnej zarówno o charakterze techniczno-technologicznym, jak i organizacyjnym.

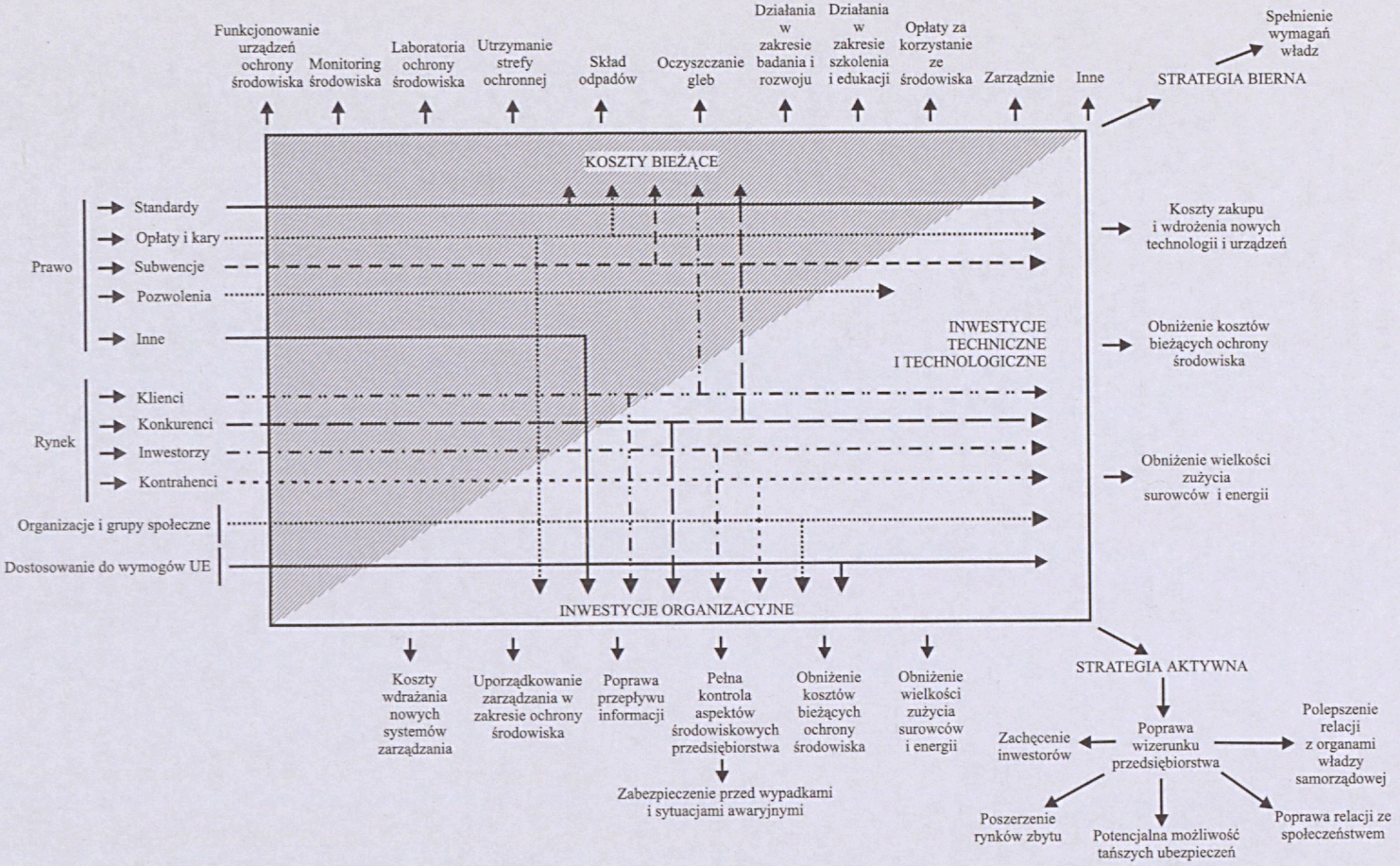
Wprowadzane przez władze rządowe standardy zobowiązują przedsiębiorstwa do stosowania odpowiednich technologii czy odpowiednich urządzeń gwarantujących określony poziom parametrów opisujących oddziaływanie przedsiębiorstwa na środowisko. Jeśli dotychczas takie urządzenia nie były stosowane, przedsiębiorstwo musi podjąć odpowiednie inwestycje.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na koszty bieżące oraz stymulującym inwestycje techniczne i technologiczne są subwencje. Dotacje czy kredyty preferencyjne nie pokrywają całości kosztów związanych z daną inwestycją, w związku z czym przedsiębiorstwa poszukują innych źródeł dofinansowania prowadzonego przedsięwzięcia (np. kredyty komercyjne). Stąd udzielane subwencje mogą zarówno pośrednio, jak i bezpośrednio wpływać na koszty bieżące działalności przedsiębiorstwa, a sam fakt ich udzielenia może być warunkiem koniecznym do podjęcia określonych inwestycji.

Działalność inwestycyjną może stymulować także procedura wydawania przez władze gminne decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Uzyskanie odpowiedniego zezwolenia może być uzależnione od dostosowania się przedsiębiorstwa do wymagań postawionych przez władze gminne, w tym m.in. od zastosowania odpowiednich urządzeń czy określonego procesu technologicznego.

Odpowiednie regulacje prawne (zwłaszcza zapisy w ustawie o ochronie i kształtowaniu środowiska) mogą bezpośrednio stymulować działania w zakresie organizacji i zarządzania.

W bardzo szerokim zakresie na działalność przedsiębiorstw w dziedzinie ochrony środowiska wpływają mechanizmy rynkowe. Bojkot przez klientów określonego produktu może zwiększyć koszty bieżące działalności danego podmiotu gospodarczego. Wycofanie z rynku ze względów środowiskowych określonego produktu przez konkurentów może być przyczyną podjęcia przez przedsiębiorstwo podobnych działań, co znajdzie swój wyraz w rachunku kosztów bieżących. Podobnie, podjęcie inwestycji przez konkurentów może stać się bodźcem do podjęcia takich samych działań przez dany podmiot gospodarczy. Potencjalni kontrahenci mogą uzależnić swoje decyzje od odpowiednich wyników środowiskowych, stymulując tym działania inwestycyjne zarówno w zakresie technicznym i technologicznym, jak i organizacyjnym. Podobny efekt mogą przynieść działania potencjalnych inwestorów.

Rys. 2. Schemat postępowania polskich przedsiębiorstw w warunkach zwiększonych rygorów środowiskowych

Źródło: Opracowanie własne

Organizacje ekologiczne i grupy społeczne mogą wywierać nacisk na przedsiębiorstwa, żądając podjęcia określonych działań celem przywrócenia pożądanego stanu środowiska. Odpowiedzią przedsiębiorstwa będzie wdrożenie odpowiednich inwestycji techniczno-technologicznych, a także inwestycji w zakresie organizacji i zarządzania.

Konieczność dostosowania swojej działalności do standardów Unii Europejskiej będzie przyczyną inwestycji zapewniających odpowiednio niski poziom oddziaływania na środowisko. Chcąc być konkurencyjnym na rynkach europejskich, przedsiębiorstwa będą musiały odpowiednio zagospodarować również obszar ochrony środowiska. Wdrożenie odpowiednich systemów zarządzania może być jednym z elementów pozwalających na podniesienie swojej konkurencyjności.

Rygory środowiskowe oddziałujące na przedsiębiorstwo wymagają opracowania zasad właściwego wobec nich postępowania. Podmioty gospodarcze mogą przyjąć dwa typy strategii ochrony środowiska: bierną i aktywną. Strategia bierna charakteryzuje się podjęciem działań mających na celu spełnienie wymagań prawnych, narzuconych na dany podmiot gospodarczy. Przedsiębiorstwo nie odpowiada jednak na wymagania rynku w zakresie ochrony środowiska i nie reaguje na naciski ze strony organizacji ekologicznych i grup społecznych. Strategia aktywna natomiast świadczy o dużej wadze, jaką przywiązują przedsiębiorstwa do spraw ekologii, widząc w tym jeden z czynników kształtujących ich pozycję na rynku. Dzięki przyjęciu tej strategii następuje poprawa wizerunku przedsiębiorstwa w oczach społeczeństwa i władz. Ochrona środowiska staje się jednym z czynników umożliwiających przedsiębiorstwu poszerzenie rynków zbytu, zachęcenie potencjalnych inwestorów i ubieganie się o tańsze ubezpieczenia.

Zwiększone rygory środowiskowe a koszty bieżące ochrony środowiska

Pomimo rosnących kosztów bieżących ochrony środowiska większość polskich przedsiębiorstw uważa, że ich udział w całkowitych kosztach produkcji jest nieistotny. Wzrost tych kosztów w latach 1989-1997 deklaruje 51,1% badanych, ale aż 40,6% polskich przedsiębiorstw uważa, że udział ten obecnie jest mały, 15,8% twierdzi, że jest on bardzo mały, a 3,1% ocenia go jako żaden. Udział kosztów związanych z ochroną środowiska jako duży określa 36,4%, a jako bardzo duży 4,2% badanych przedsiębiorstw.

Największy, realny wzrost kosztów bieżących ochrony środowiska w badanym okresie deklarują przedsiębiorstwa działów: 27 i 40. Spośród przedsiębiorstw przemysłu metalowego 3/4 jednostek dostrzega taki wzrost, a wśród elektrowni i elektrociepłowni 68,2%. Również znaczny odsetek (61,7%) przedsiębiorstw branży spożywczej notuje wzrost kosztów bieżących związanych z ochroną środowiska. Dotyczy to w szczególności podmiotów zajmujących się przetwarzaniem i konserwowaniem ryb i produktów rybołówstwa, produkcją artykułów mleczarskich oraz produkcją napojów. Wśród wymienionych grup wszystkie z badanych przedsiębiorstw deklarowały wzrost bieżących kosztów ochrony środowiska. Zwiększenie omawianych kosztów deklaruje również 59,4% przedsiębiorstw przemysłu metalowego i 46,9% zakładów prowadzących produkcję z surowców niemetalicznych.

Analizując realny wzrost kosztów bieżących ochrony środowiska w zależności od wielkości przedsiębiorstwa, zarysowuje się znaczne ich zwiększenie w przedsiębiorstwach największych i w przedsiębiorstwach najmniejszych. Wśród przedsiębiorstw zatrudniających powyżej 1000 osób wzrost ten dotyka 69,6% badanych, a pośród firm w których pracuje poniżej 100 osób – 65,5% ankietowanych.

Zdecydowanie odmienne tendencje zarysowują się w ocenie obecnego udziału kosztów bieżących w całkowitych kosztach produkcji. Najmniejszy odsetek przedsiębiorstw oceniających udział ten jako istotny znajduje się w grupie przedsiębiorstw najmniejszych (30,8%) i wśród przedsiębiorstw największych (35,3%). Jedynie pośród jednostek zatrudniających od 501 do 1000 pracowników większość przedsiębiorstw (54,9%) udział omawianych kosztów uważa za istotny.

Pod względem formy własności, najwięcej przedsiębiorstw deklarujących realny wzrost bieżących kosztów ochrony środowiska to przedsiębiorstwa własności Skarbu Państwa i przedsiębiorstwa o mieszanej formie własności. W pierwszym przypadku wzrost kosztów deklaruje 64,9% badanych, a w drugim 62,3%. Również te przedsiębiorstwa wykazują stosunkowo duży udział kosztów bieżących w kosztach własnych produkcji. Udział ten jako istotny określa 49,4% podmiotów o mieszanej strukturze własności i 39,7% przedsiębiorstw własności Skarbu Państwa. Również przedsiębiorstwa prywatne wykazują dość znaczny udział tych kosztów. Jako istotny ocenia go 43,2% badanych z tej grupy własności.

W przypadku analizy pod względem formy prawnej, obserwuje się niewielkie zróżnicowanie liczby przedsiębiorstw deklarujących wzrost kosztów bieżących ochrony środowiska. Wielkość ta waha się od 57,1% w przypadku przedsiębiorstw będących spółkami z ograniczoną odpowie-

dzialnością do 63,4% przedsiębiorstw funkcjonujących jako spółki akcyjne. Większe zróżnicowanie występuje w przypadku oceny obecnego udziału kosztów ochrony środowiska w kosztach własnych produkcji. Największy odsetek (52,3%) przedsiębiorstw oceniających udział ten jako istotny znajduje się w grupie podmiotów będących spółkami akcyjnymi. Pośród jednostek będących spółkami z ograniczoną odpowiedzialnością udział ten jako istotny ocenia 37,5%, a wśród przedsiębiorstw państwowych – 34,7%. Zdecydowanie najmniejszy udział kosztów ochrony środowiska wykazują spółdzielnie. Jedynie 17,2% spośród nich udział ten ocenia jako istotny.

W takim samym stopniu wzrost kosztów bieżących ochrony środowiska dotknął przedsiębiorstwa prowadzące działalność eksportową jak przedsiębiorstwa nieprowadzące takiej działalności. Również przedsiębiorstwa te niewiele różnią się w ocenie obecnego udziału kosztów bieżących ochrony środowiska w kosztach własnych produkcji.

Nieco większe zróżnicowanie wykazują przedsiębiorstwa w zależności od posiadania lub nieposiadania udziałów kapitału zagranicznego. Realny wzrost bieżących kosztów deklaruje 51,2% jednostek mających udziały obcego kapitału i 62,7% podmiotów niemających tych udziałów. Odwrotnie przedstawia się ocena udziału kosztów ochrony środowiska w kosztach własnych produkcji. Jako istotny ocenia go 45,6% przedsiębiorstw, w których swój kapitał ulokowali zagraniczni przedsiębiorcy i 39,8% jednostek mających tylko polski kapitał.

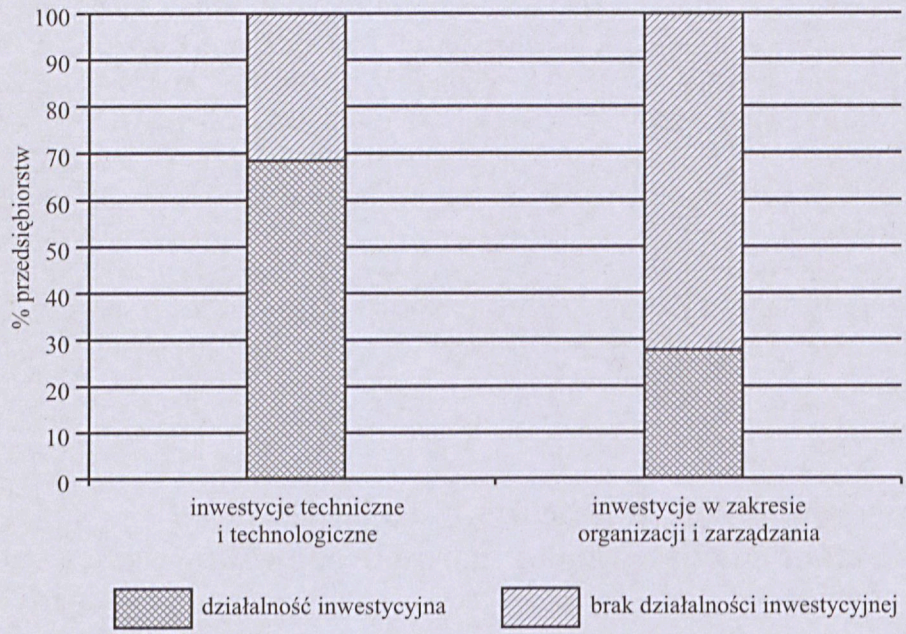
Można uznać, że pomimo ciągłego wzrostu kosztów bieżących ochrony środowiska (głównie za sprawą zwiększania stawek opłat ekologicznych), nie stanowią one dla przedsiębiorstw istotnej bariery w procesie gospodarowania. Pozwala to podmiotom gospodarczym przeznaczać środki własne na podejmowanie działalności inwestycyjnej w zakresie ochrony środowiska. Z kolei ta właśnie działalność jest najbardziej pożądana z punktu widzenia społeczeństwa. Pozwala osiągnąć rzeczywistą poprawę relacji przedsiębiorstwo–środowisko.

Inwestycje w zakresie ochrony środowiska jako efekt oddziaływania rygorów środowiskowych

Konieczność pokrywania kosztów bieżących ochrony środowiska wynika z istniejącego prawa lub z natury procesów gospodarowania. Ich regulowanie jest obowiązkiem każdego podmiotu gospodarczego. Z tego samego powodu przedsiębiorstwa prowadzą działalność inwestycyjną w zakresie

ochrony środowiska. Może być ona wymuszona działaniem prawa środowiskowego i nacisku na przedsiębiorstwo odpowiednich władz. Przedsiębiorstwa mogą jednak podejmować działania inwestycyjne swoim zakresem znacznie przekraczające wymagania stawiane przez władze. Inwestycje te mogą być odpowiedzią na wymagania rynku lub naciski różnorodnych organizacji i grup społecznych.

Działalność inwestycyjna może być prowadzona w dwóch kierunkach. Przedsiębiorstwa mogą podejmować inwestycje techniczne i technologiczne oraz inwestycje w zakresie organizacji i zarządzania. Konsekwencją wdrożenia inwestycji należącej do pierwszej z wymienionych grup jest bezpośrednie zmniejszenie presji na środowisko. Najważniejsze cele wdrażania drugiej grupy inwestycji to uporządkowanie zarządzania w zakresie ochrony środowiska oraz pełna kontrola nad wszystkimi aspektami środowiskowymi przedsiębiorstwa. Dzięki temu również inwestycje organizacyjne (w sposób pośredni) mogą prowadzić do poprawy oddziaływania danej jednostki na środowisko. Zarówno pierwszy, jak i drugi rodzaj inwestycji pozwala na

Rys. 3. Działalność inwestycyjna w polskich przedsiębiorstwach w zakresie ochrony środowiska w latach 1989-1997

Źródło: Opracowanie własne

poprawę wizerunku przedsiębiorstwa tak wśród społeczeństwa, jak też na rynkach.

Polskie przedsiębiorstwa prowadzą działalność inwestycyjną przede wszystkim w zakresie technicznym i technologicznym. W analizowanym okresie 68,6% przedsiębiorstw wdrożyło nowe technologie lub urządzenia służące ochronie środowiska. Działania inwestycyjne w zakresie organizacji i zarządzania prowadziło jedynie 27,2% badanych (rys. 3)[1].

Inwestycje techniczne i technologiczne sposobem obniżania negatywnego oddziaływania na środowisko

Inwestycje techniczne i technologiczne stanowią podstawowe działanie, jakie podejmują przedsiębiorstwa w celu obniżenia swojej presji na środowisko. Zakres prowadzonych inwestycji zależy od wielu czynników. Najważniejszym z nich wydaje się stopień ingerencji przedsiębiorstwa w środowisko. Ten z kolei wynika bezpośrednio z charakteru i skali prowadzonej działalności.

W każdym z badanych działów produkcji ponad 70% przedsiębiorstw w latach 1989-1997 wdrożyło innowacje techniczne bądź technologiczne. Stosunkowo najwięcej przedsiębiorstw prowadzących taką działalność należy do działu 15 i do działu 24. Wśród przedsiębiorstw przemysłu spożywczego inwestycje tej natury wdrożyło 87,7% podmiotów. Dość znaczne zróżnicowanie wykazują poszczególne grupy produkcji w obrębie tego działu. Inwestycje techniczne i technologiczne służące ochronie środowiska podjęły wszystkie przedsiębiorstwa prowadzące produkcję, przetwarzanie i konserwowanie mięsa (grupa 15.1) oraz wszystkie przedsiębiorstwa należące do grupy 15.9 – produkcja napojów. Na nieco mniejszą skalę prowadzono działalność inwestycyjną w obrębie grupy 15.8 – produkcja pozostałych artykułów spożywczych. Wśród tych przedsiębiorstw inwestycje podjęło 91,7% badanych. W pozostałych grupach liczba przedsiębiorstw wdrażających inwestycje służące ochronie środowiska wynosi od 60 do 80% badanych.

---

[1] Wszystkie dalsze analizy dotyczące inwestycji zarówno technicznych i technologicznych, jak też organizacyjnych odnoszą się tylko do grupy przedsiębiorstw, które wykazały prowadzenie takich inwestycji, traktując je jako 100%.

W niewiele mniejszym stopniu działalność inwestycyjną prowadziły przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego. Innowacje techniczne bądź technologiczne wdrożyło 87,5% spośród nich. Również w obrębie tego działu daje się zauważyć znaczne zróżnicowanie. Inwestycje omawianej natury podjęły wszystkie przedsiębiorstwa, produkujące środki farmaceutyczne (grupa 24.4), wszystkie firmy wytwarzające mydła, detergenty, wyroby kosmetyczne i toaletowe (grupa 24.5) oraz wszystkie przedsiębiorstwa należące do grupy 24.6 – produkcja pozostałych surowców chemicznych. Z kolei wśród przedsiębiorstw należących do grupy 24.2 – produkcja pestycydów i pozostałych środków agrochemicznych – działalność inwestycyjną podjęła zaledwie 1/3 badanych.

W dalszej kolejności należy zwrócić uwagę na przedsiębiorstwa działu 27 – produkcja metali. Wśród nich działalność inwestycyjną podjęło 75% badanych. Z działu 40 – wytwarzanie i dystrybucja energii, innowacje techniczne i technologiczne wdrożyło 72,7% przedsiębiorstw, a z działu 26 – produkcja wyrobów z surowców niemetalicznych – 72,5% badanych.

Biorąc pod uwagę wielkość przedsiębiorstwa, należy zwrócić uwagę na większą skalę działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw dużych niż przedsiębiorstw małych. Stosunkowo najwięcej inwestycji technicznych i technologicznych w dziedzinie ochrony środowiska poczyniły przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej 500 pracowników. W grupie przedsiębiorstw zatrudniających 501-1000 osób omawiane inwestycje poczyniło 93,5% podmiotów. Wśród przedsiębiorstw liczących ponad 1000 pracowników inwestycje techniczne i technologiczne podjęło 84,8% badanych. Na nieco mniejszą skalę działalność inwestycyjną prowadziły przedsiębiorstwa zatrudniające 101-500 pracowników. W grupie przedsiębiorstw zatrudniających 101-200 osób inwestycje wdrożyło 82,4% ankietowanych, a wśród podmiotów liczących 201-500 zatrudnionych – 81% badanych. Najmniej podmiotów podejmujących działania inwestycyjne znajduje się w grupie przedsiębiorstw zatrudniających poniżej 100 pracowników. Spośród nich, w badanym okresie inwestycje techniczne bądź technologiczne podjęło 72,4% badanych.

Pod względem formy własności, najwięcej inwestycji technicznych i technologicznych poczyniły przedsiębiorstwa prywatne i przedsiębiorstwa o mieszanej strukturze własności. Wśród pierwszej grupy, omawiane inwestycje podjęło 85,5% badanych, a pośród drugiej – 84,1% respondentów. Niewiele mniejszy poziom inwestycji dotyczy przedsiębiorstw będą-

cych własnością Skarbu Państwa. W grupie tych podmiotów działania inwestycyjne podjęło 81,3% ankietowanych. Stosunkowo najmniej przedsiębiorstw podejmujących omawiane inwestycje (68,2%) znajduje się w grupie spółdzielni.

Najwięcej podmiotów gospodarczych podejmujących działania inwestycyjne w zakresie ochrony środowiska to pod względem formy prawnej spółki akcyjne. W tej grupie przedsiębiorstw inwestycje techniczne bądź technologiczne podejmowało 85,2% badanych. Takie same działania podejmowało 82,8% przedsiębiorstw państwowych i 77,1% jednostek działających jako spółki z ograniczoną odpowiedzialnością.

W większym stopniu inwestycje techniczne i technologiczne w zakresie ochrony środowiska podejmują przedsiębiorstwa mające określone relacje z przedsiębiorstwami zagranicznymi. Podmioty gospodarcze prowadzące działalność eksportowo-importową wykazują większą inicjatywę w tym zakresie niż jednostki nieprowadzące takiej działalności. W pierwszej z wymienionych grup inwestycje wdrożyło 85,7% przedsiębiorstw, a w drugiej 75,9% badanych. Stosunkowo więcej przedsiębiorstw prowadzących inwestycje znajduje się w grupie podmiotów mających udziały kapitału zagranicznego niż wśród przedsiębiorstw takich udziałów niemających. Wśród przedsiębiorstw z udziałem obcego kapitału omawiane inwestycje podjęło 85,4% respondentów, a wśród jednostek bez obcego kapitału – 81,5% ankietowanych.

Podsumowując, należy podkreślić dużą liczbę polskich przedsiębiorstw wdrażających inwestycje techniczne i technologiczne w zakresie ochrony środowiska. Chociaż ich odsetek jest zbliżony we wszystkich działach produkcji, to uwagę zwraca stosunkowo mniejsza liczba tych przedsiębiorstw w obrębie działów w największym stopniu ingerujących w środowisko: przedsiębiorstw przemysłu metalowego i energetycznego. Wzrost zaangażowania w problemy środowiskowe następuje wraz ze wzrostem wielkości przedsiębiorstwa. Duże przedsiębiorstwa wykazują stosunkowo więcej inwestycji niż przedsiębiorstwa małe. Stopień zaangażowania w działalność inwestycyjną w szczególny sposób wyróżnia przedsiębiorstwa prywatne oraz przedsiębiorstwa o mieszanej strukturze własności, a pod względem formy prawnej spółki akcyjne i przedsiębiorstwa państwowe. Charakterystyczny jest również większy udział w inwestycjach środowiskowych przedsiębiorstw prowadzących działalność eksportowo-importową oraz podmiotów mających udziały kapitału zagranicznego.

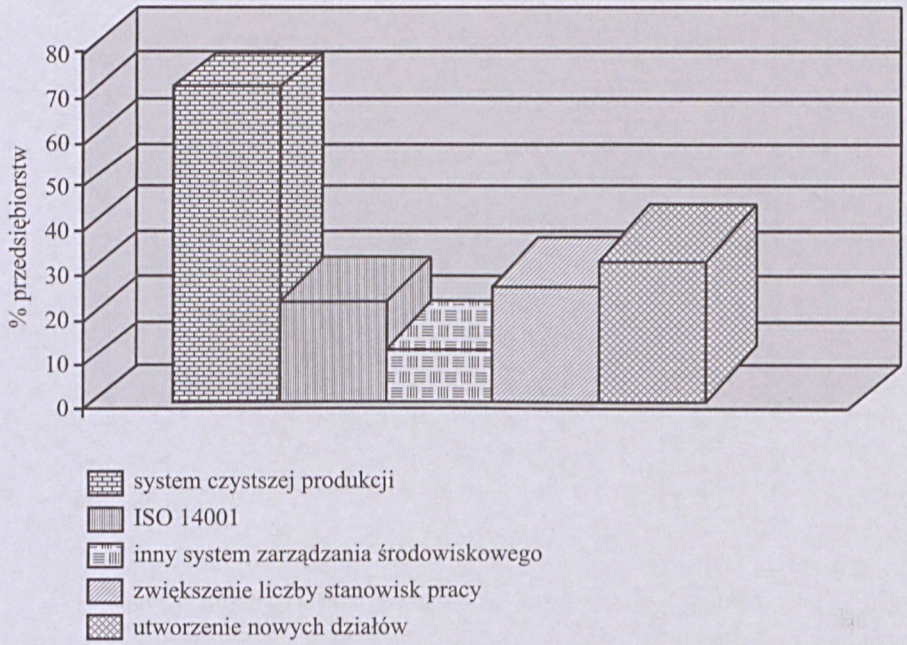
Poprawa wizerunku przedsiębiorstwa przez inwestycje z zakresu organizacji i zarządzania

Oddziałujące na przedsiębiorstwo rygory środowiskowe, oprócz wpływu na sytuację ekonomiczną, mogą wywierać wpływ na jego strukturę organizacyjną czy na sposób zarządzania sprawami związanymi z ochroną środowiska. Wydaje się, że w tej kwestii szczególną presję wywierają rygory związane z działaniem rynku. Zaledwie 8,6% badanych przedsiębiorstw uznaje, że wpływ rygorów środowiskowych na ich strukturę organizacyjną jest duży, a 2,2% twierdzi, że jest on bardzo duży. Większość badanych jednostek (53,3%) uznaje, że rygory środowiskowe w żadnym stopniu nie wpłynęły na ich strukturę organizacyjną. Wpływ ten jako bardzo mały ocenia 11,7% badanych, a jako mały 24,2% ankietowanych.

Rygory powodują określone postępowanie przedsiębiorstw zmierzające do wdrażania zmian w zakresie organizacji i zarządzania. Podmioty gospodarcze tworzą nowe stanowiska pracy lub nowe działy związane z ochroną środowiska oraz wdrażają systemy zarządzania środowiskowego. Wśród polskich przedsiębiorstw, najczęstszym działaniem w tym zakresie jest wdrażanie systemu czystszej produkcji. Przystąpienie do tego programu deklaruje 70,8% polskich przedsiębiorstw, wykazujących zmiany w zakresie organizacji i zarządzania pod wpływem rygorów środowiskowych. Wdrażanie systemu zarządzania środowiskowego – opartego na normie ISO 14001 deklaruje 23,2%, a jakiegokolwiek innego systemu zarządzania środowiskowego – 13,7% tych przedsiębiorstw. Zmianę liczby stanowisk pracy w działach związanych z ochroną środowiska notuje 24,4% badanych, a utworzenie nowych działów związanych bezpośrednio z ochroną środowiska – 28% respondentów (rys. 4).

Biorąc pod uwagę dział produkcji według EKD, zmiany organizacyjne w największym stopniu dotyczą przedsiębiorstw działu 27 i 40. Wprowadzanie takich zmian deklaruje połowa przedsiębiorstw przemysłu energetycznego i 29,2% przedsiębiorstw prowadzących produkcję metali. W pozostałych działach zmiany organizacyjne wdraża 29,3% przedsiębiorstw produkujących wyroby z surowców niemetalicznych, 18,8% przedsiębiorstw przemysłu chemicznego i 17,5% przemysłu spożywczego.

W poszczególnych działach różnie przedstawia się struktura rodzajowa wprowadzanych zmian. Dla elektrowni i elektrociepłowni zmiany w tym zakresie to przede wszystkim tworzenie nowych działów i nowych stanowisk pracy związanych z ochroną środowiska. Wdrażanie systemu czystszej

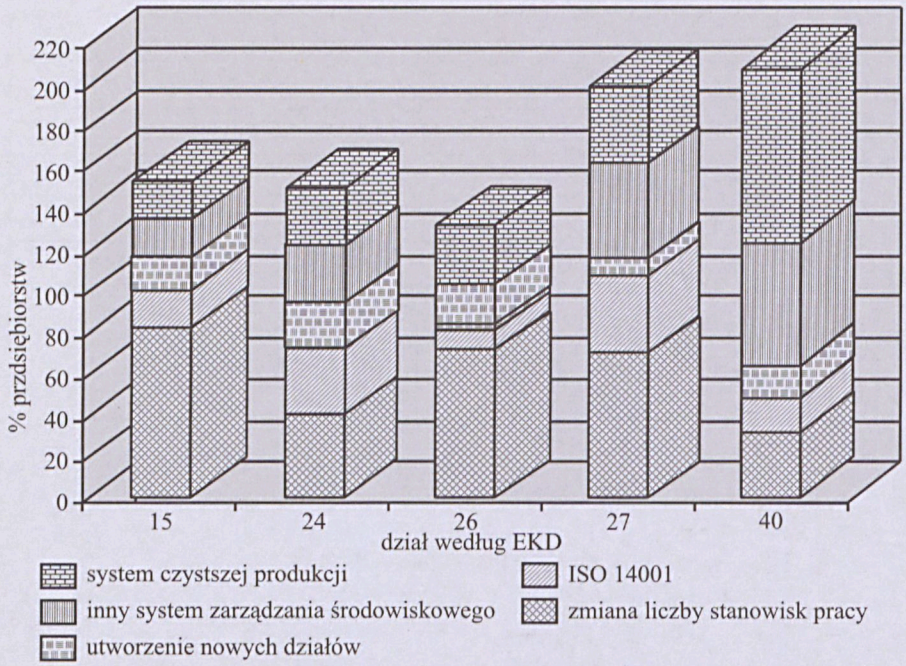
Ryc.4. Inwestycje organizacyjne w polskich przedsiębiorstwach w latach 1989-1997

Źródło: Opracowanie własne

produkcji deklaruje 1/3 podmiotów tej branży, systemu zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 – 16,7% jednostek i tyle samo wdrażanie innego systemu zarządzania środowiskowego (rys. 5).

Najczęściej wprowadzana inwestycja z zakresu organizacji i zarządzania w przedsiębiorstwach przemysłu metalowego to system czystszej produkcji. Jego wdrażanie deklaruje 72,7% podmiotów z tego działu. Z kolei system zarządzania środowiskowego oparty na normie ISO 14001 wdraża 36,4% przedsiębiorstw notujących zmiany w zakresie organizacji i zarządzania ochroną środowiska. Zwiększenie liczby stanowisk pracy deklaruje 45,5% respondentów, a utworzenie nowych komórek organizacyjnych – 36,4% badanych.

W znacznym stopniu system czystszej produkcji wdrażany jest przez przedsiębiorstwa, prowadzące produkcję wyrobów z surowców niemetalicznych. Wdrażanie tego systemu deklaruje 73% badanych z tej grupy przedsiębiorstw. Z kolei 29,7% przedsiębiorstw wdraża system zarządzania według normy ISO 14001.

Rys. 5. Struktura zmian organizacyjnych w zakresie ochrony środowiska w polskich przedsiębiorstwach, według działów EKD

Źródło: Opracowanie własne

Wdrażanie systemu czystszej produkcji oraz systemu zarządzania środowiskowego według normy ISO to najczęstsze działania podejmowane przez przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego. Wprowadzenie pierwszego z wymienionych systemów deklaruje 40,9% respondentów, a drugiego – 31,8% ankietowanych. Oprócz tego, 22,7% deklaruje wdrażanie systemu „Odpowiedzialność i Troska".

Najczęściej podejmowane działanie przez przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego to wdrażanie systemu czystszej produkcji. Podjęcie kroków w tym kierunku deklaruje 82,6% badanych z tej grupy podmiotów gospodarczych. Pozostałe działania podejmuje od 16,3% do 18,6% badanych.

Pod względem wielkości przedsiębiorstwa, zmiany w zakresie organizacji i zarządzania podejmuje 21% przedsiębiorstw zatrudniających 201-500 osób i 19,6% podmiotów największych, w których pracuje ponad 1000 osób. Najmniej przedsiębiorstw wdrażających zmiany organizacyjne to jednostki zatrudniające 501-1000 pracowników.

Liczba podejmowanych działań związanych z tworzeniem nowych stanowisk pracy oraz tworzeniem nowych działów zajmujących się ochroną środowiska zwiększa się wraz ze wzrostem wielkości przedsiębiorstwa. Zwiększenie liczby stanowisk pracy deklaruje od 4% przedsiębiorstw zatrudniających poniżej 100 osób do 42,9% przedsiębiorstw zatrudniających powyżej 1000 osób. Nowe działy związane z ochroną środowiska utworzyło od 25,8% przedsiębiorstw, w których pracuje 101-200 osób, do 39,3% firm, w których zatrudnienie znajduje ponad 1000 osób.

Odwrotnie przedstawia się sytuacja w przypadku wdrażania systemu czystszej produkcji. Wraz ze wzrostem wielkości spada liczba przedsiębiorstw wdrażających ten program. W grupie przedsiębiorstw zatrudniających poniżej 100 osób liczba podmiotów wdrażających system czystszej produkcji wynosi 88%, a w grupie jednostek zatrudniających powyżej 1000 osób – 50%.

Najwięcej przedsiębiorstw wdrażających system zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 to jednostki zatrudniające 100-200 osób i podmioty, w których pracuje powyżej 1000 osób. W pierwszej z wymienionych grup omawiane działania podejmuje 35,5% ankietowanych, a w drugiej 32,1% badanych. W grupie przedsiębiorstw, w których zatrudnienie wynosi poniżej 100 osób, wdrażanie systemu według normy ISO prowadzi zaledwie 12% respondentów.

Pod względem formy własności, najwięcej działań związanych ze zmianami w zakresie organizacji i zarządzania podejmują przedsiębiorstwa mieszanej i prywatnej formy własności. Wśród pierwszej z wymienionych grup innowacje w tym zakresie wdraża 24,6%, a wśród drugiej 21,1% badanych. Wprowadzane przez nich zmiany dotyczą przede wszystkim wdrażania systemu czystszej produkcji (odpowiednio 72,7% i 78,1% przedsiębiorstw) oraz systemu zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 (27,3% i 21,9% badanych). Zwiększenie liczby działów lub stanowisk pracy związanych z ochroną środowiska deklaruje 1/4 przedsiębiorstw o mieszanej strukturze własności oraz 12,5% firm prywatnych.

W nieco mniejszym stopniu inwestycje organizacyjne podejmują przedsiębiorstwa własności Skarbu Państwa oraz spółdzielnie. Wśród pierwszych wprowadzanie omawianych zmian deklaruje 14,2%, a wśród drugich 9,1% badanych. Główne działania przedsiębiorstw własności Skarbu Państwa to wdrażanie systemu czystszej produkcji (65% badanych), tworzenie nowych działów związanych z ochroną środowiska (37,5%) oraz zwiększenie liczby stanowisk pracy (31,3%).

Analizując przedsiębiorstwa pod względem formy prawnej, najwięcej przedsiębiorstw wdrażających zmiany organizacyjne znajduje się w grupie spółek z ograniczoną odpowiedzialnością (22,9%) i spółek akcyjnych (17,6%). Wśród przedsiębiorstw państwowych, inwestycje organizacyjne podejmuje 15,5% badanych. Główne działania przedsiębiorstw będących spółkami z ograniczoną odpowiedzialnością skupiają się na wdrażaniu systemów proekologicznego zarządzania. System czystszej produkcji wprowadza 88,9% ankietowanych, a system zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 – 25% respondentów. Przedsiębiorstwa funkcjonujące jako spółki akcyjne przede wszystkim wdrażają system czystszej produkcji (61,4% badanych). Poza tym zwiększają one liczbę działów służących ochronie środowiska (32,5%) i liczbę stanowisk pracy w tych działach (27,7%). Wdrażanie normy ISO 14001 deklaruje 26,5% badanych. Strukturę inwestycji organizacyjnych bardzo podobną do podmiotów będących spółkami akcyjnymi wykazują przedsiębiorstwa państwowe.

Zmiany organizacji i zarządzania w zakresie ochrony środowiska w większym stopniu dotyczą przedsiębiorstw prowadzących działalność eksportowo-importową niż jednostek nieprowadzących takiej działalności. W pierwszej z wymienionych grup przedsiębiorstw inwestycje organizacyjne wdrożyło bądź wdraża 20,1% podmiotów, w drugiej – 14,3%. Nieco inaczej przedstawia się również struktura wprowadzanych zmian. System czystszej produkcji wprowadza stosunkowo więcej przedsiębiorstw nieprowadzących działalności eksportowo-importowej. Normę ISO 14001 w większym stopniu wdrażają przedsiębiorstwa prowadzące taką działalność. Liczba przedsiębiorstw tworzących nowe działy związane z ochroną środowiska, w obydwu przypadkach jest podobna.

Inwestycje organizacyjne wdraża stosunkowo więcej przedsiębiorstw niemających udziałów kapitału zagranicznego niż podmiotów mających obcy kapitał. Wśród pierwszych inwestycje te prowadzi 18,5%, a wśród drugich – 14,6% badanych. Przedsiębiorstwa niemające udziałów kapitału zagranicznego w stosunkowo większej liczbie niż podmioty mające te udziały wdrażają system zarządzania środowiskowego oparty na normie ISO 1400 oraz przekształcają swoją strukturę organizacyjną tworząc nowe działy i nowe stanowiska pracy związane z ochroną środowiska. Podmioty gospodarcze mające udziały kapitału zagranicznego wykazują przewagę w liczbie przedsiębiorstw wdrażających system czystszej produkcji lub inny system zarządzania środowiskowego.

Zmiany w zakresie organizacji i zarządzania przebiegają w polskich przedsiębiorstwach dwutorowo. Po pierwsze, są to zmiany powiązane

z innymi działaniami proekologicznymi. Przykładem może być wybudowanie oczyszczalni ścieków. Oprócz zorganizowania infrastruktury technicznej należy stworzyć odpowiedni zespół, który zajmie się nadzorem nad jej prawidłowym funkcjonowaniem. Po drugie, w przedsiębiorstwach wdrażane są systemy zarządzania środowiskowego, które swoim działaniem obejmują wszystkie aspekty środowiskowe przedsiębiorstwa. Pierwsze z wymienionych inwestycji w większym stopniu są udziałem jednostek przemysłu metalowego i energetycznego, dużych przedsiębiorstw państwowych lub spółek akcyjnych, będących własnością Skarbu Państwa lub mających mieszaną formę własności, które zasadniczo nie mają udziałów kapitału zagranicznego. Wdrażanie systemów proekologicznego zarządzania to domena przedsiębiorstw mniejszych (liczba jednostek wdrażających systemy spada wraz ze spadkiem wielkości przedsiębiorstwa), przede wszystkim przemysłu spożywczego, metalowego i niemetalowego, prowadzących działalność eksportowo-importową i mających udziały kapitału zagranicznego.

Podkreślenia wymaga fakt, że najpopularniejszym systemem zarządzania środowiskowego jest w polskich przedsiębiorstwach system czystszej produkcji. Liczba podmiotów wdrażających go, zmniejsza się wraz ze wzrostem wielkości przedsiębiorstw. W przypadku normy ISO 14001 jest ona jak na razie mniej popularna, lecz liczba przedsiębiorstw ją wdrażających nie zależy od grupy wielkościowej przedsiębiorstw. Na mniejszą popularność normy ISO wpływają większe koszty jej wdrożenia w porównaniu z systemem czystszej produkcji. Poza tym w przypadku tego ostatniego, przedsiębiorcy dysponują większym doświadczeniem, gdyż o wiele dłużej funkcjonuje on w przemyśle.

Szczególnie duży odsetek przedsiębiorstw wdrażających system zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 to podmioty będące spółkami akcyjnymi. Z kolei system ten wdraża niewiele jednostek funkcjonujących jako przedsiębiorstwa państwowe. Wydaje się, że jest to podyktowane procesami prywatyzacyjnymi. Podmioty, które znajdują się na początkowym etapie prywatyzacji, starają się przyciągnąć inwestorów strategicznych. W tym celu podejmują działania, pozwalające im jak najlepiej przedstawić swój wizerunek. Jednym z takich działań jest wdrożenie norm ISO, a w tym przypadku normy ISO 14001.

Większa presja rynków zachodnich sprawia, że norma ISO 14001 w szerszym zakresie wdrażana jest przez przedsiębiorstwa prowadzące działalność eksportowo-importową oraz podmioty mające udziały kapitału zagranicznego.

Strategie polskich przedsiębiorstw wobec problemów środowiskowych

Przyjęcie przez przedsiębiorstwo określonych reguł postępowania wobec środowiska zależy od cech danego podmiotu oraz od oddziałujących na nie czynników zewnętrznych – rygorów środowiskowych. Te dwa elementy są ze sobą powiązane. Intensywność wpływu rygorów środowiskowych zależy od cech jednostki, na którą wywierają presję. Uporządkowana sekwencja zdarzeń przedstawia się więc następująco: przedsiębiorstwo – presja na środowisko – źródła rygorów środowiskowych – rygory środowiskowe – presja na przedsiębiorstwo – wybór formy zachowania – strategia zarządzania ochroną środowiska.

Podstawową cechą różnicującą zachowania przedsiębiorstw względem środowiska jest rodzaj prowadzonej działalności. On to w dużej mierze determinuje stopień oddziaływania przedsiębiorstwa na otoczenie, a co za tym idzie, intensywność wpływu rygorów środowiskowych zmuszających dany podmiot do przyjęcia odpowiedniej strategii postępowania. Przeprowadzone badania wskazują, że aktywną strategię ochrony środowiska przyjmują przede wszystkim przedsiębiorstwa prowadzące produkcję najbardziej szkodliwą dla środowiska. Przedsiębiorstwa przemysłu energetycznego i przemysłu metalowego, pomimo deklarowanego znacznego zwiększenia kosztów bieżących ochrony środowiska, w największym stopniu wprowadzają inwestycje w zakresie organizacji i zarządzania, a inwestycjami natury technicznej i technologicznej nie ustępują pola przedsiębiorstwom innych branż. W pozostałych działach produkcji strategię aktywną przyjmują głównie przedsiębiorstwa tych grup, które najbardziej oddziałują na środowisko. Warto zauważyć, że przedsiębiorstwa działu, w którym w największym stopniu wdraża się systemy zarządzania środowiskowego (przemysł energetyczny), deklarują największą skuteczność stosowanych metod ochrony środowiska (tab. 2).

Biorąc pod uwagę wielkość przedsiębiorstwa, największa liczba inwestycji techniczno-technologicznych oraz organizacyjnych, a także największy wzrost kosztów bieżących ochrony środowiska dotyczy przedsiębiorstw dużych, zatrudniających ponad 200 osób, a szczególnie jednostek liczących powyżej 1000 pracowników. Bezwzględna ilość zanieczyszczeń emitowanych do środowiska rośnie proporcjonalnie do wielkości przedsiębiorstwa. Stąd przede wszystkim w stronę dużych podmiotów skierowane jest ostrze oddziaływania rygorów środowiskowych, zmuszające te jednostki do przyjmowania aktywnej strategii ochrony środowiska.

Tabela 2

Strategie ochrony środowiska realizowane w poszczególnych grupach polskich przedsiębiorstw

Grupa przedsiębiorstw	Realizowana strategia ochrony środowiska*
Grupa działalności	
Produkcja artykułów spożywczych	+/−
Produkcja artykułów chemicznych	+/−
Produkcja z surowców niemetalicznych	+/−
Produkcja metali	+ +
Wytwarzanie i dystrybucja energii	+ +
Wielkość przedsiębiorstwa (liczba zatrudnionych)	
100 i mniej	− −
101 - 200	− −
201 - 500	+/−
501 - 1000	+/−
1000 i więcej	+ +
Forma własności	
Skarb Państwa	+/−
Prywatna	+ +
Mieszana	+ +
Spółdzielnia	− −
Forma prawna	
Przedsiębiorstwo państwowe	+/−
Spółka akcyjna	+ +
Spółka z o. o.	+/−
Spółdzielnia	− −
Działalność eksportowo-importowa	
Prowadzi	+ +
Nie prowadzi	+/−
Udziały kapitału zagranicznego	
Posiada	+/−
Nie posiada	+/−

\+ + – przewaga przedsiębiorstw realizujących strategię aktywną
+/− – równowaga pomiędzy przedsiębiorstwami realizującymi strategię aktywną i bierną,
− − – przewaga przedsiębiorstw realizujących strategię bierną.

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza pod kątem formy prawnej i formy własności wskazuje, że największy udział w aktywnym podejściu do problemów środowiskowych mają spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz firmy o prywatnej i mieszanej strukturze własności, a w nieco mniejszym stopniu przedsiębiorstwa państwowe i podmioty własności Skarbu Państwa. Aktywna działalność w zakresie ochrony środowiska właściwa jest przedsiębiorstwom, które w toku swojej działalności handlowej współpracują z partnerami zagranicznymi, prowadząc działalność eksportowo-importową.

Bierna strategia ochrony środowiska realizowana jest głównie przez przedsiębiorstwa w niewielkim stopniu oddziałujące na środowisko. Jednostki mniejsze wydają się prowadzić bardziej bierną politykę w tym zakresie niż przedsiębiorstwa duże. Podmiotami wykazującymi niewielkie zaangażowanie w sprawy ochrony środowiska są spółdzielnie. Także przedsiębiorstwa nieprowadzące działalności eksportowo-importowej realizują mniej aktywną politykę ekologiczną niż przedsiębiorstwa prowadzące taką działalność.

Próbując przedstawić obraz polskiego przedsiębiorstwa realizującego aktywną strategię ochrony środowiska, należałoby powiedzieć, że jest to średnie lub duże przedsiębiorstwo, zatrudniające powyżej 200 pracowników, prowadzące produkcję intensywnie oddziałującą na środowisko, pod względem formy prawnej – spółka akcyjna (rzadziej spółka z ograniczoną odpowiedzialnością), a pod względem formy własności należące do prywatnego właściciela lub mające mieszaną strukturę własności. Przedsiębiorstwo to współpracuje z kontrahentami zagranicznymi, prowadząc działalność eksportowo-importową.

Bierna strategia ochrony środowiska charakteryzuje przedsiębiorstwa mniejsze, zatrudniające poniżej 200 pracowników, funkcjonujące w grupach działalności w mniejszym stopniu oddziałujących na środowisko. Zasadniczo są to spółdzielnie lub przedsiębiorstwa państwowe, które nie prowadzą wymiany handlowej z kontrahentami zagranicznymi.

Podsumowanie

Podmioty gospodarcze prowadzą działalność w ściśle określonym otoczeniu, które można podzielić na makrootoczenie i otoczenie konkurencyjne. Pomiędzy przedsiębiorstwem a otoczeniem istnieje wiele współzależności. W odpowiedzi na oddziałujące rygory środowiskowe, przedsiębiorstwa

podejmują odpowiednie działania. Działania te polegają przede wszystkim na przekształcaniu struktury techniczno-technologicznej. W mniejszym stopniu przedsiębiorstwa wdrażają innowacje w zakresie organizacji i zarządzania. Przyjęcie jako kryterium rodzaju oraz intensywności prowadzonej działalności inwestycyjnej pozwala na wyróżnienie dwóch rodzajów strategii postępowania wobec problemów środowiskowych: biernej i aktywnej. Przyjmowanie określonej strategii uzależnione jest od cech danej jednostki oraz od rodzaju i intensywności oddziałujących rygorów. Na podstawie przeprowadzonych badań można przedstawić następujące wnioski:

1) Największą presję rygory środowiskowe wywierają na przedsiębiorstwa charakteryzujące się najwyższym stopniem oddziaływania na środowisko. Dlatego przede wszystkim w tych przedsiębiorstwach podejmowane są działania inwestycyjne związane z ochroną środowiska.
2) Konsekwencją stosunkowo niewielkiego wpływu rygorów środowiskowych na przedsiębiorstwa w mniejszym stopniu oddziałujące na środowisko jest mniejsza skala działalności inwestycyjnej w tych podmiotach. Przedsiębiorstwa te, przy stosunkowo niewielkich nakładach, mogłyby wpłynąć na poprawę swojego wizerunku, inwestując w ochronę środowiska. Należałoby podjąć wysiłki, wymuszające pożądane działania przedsiębiorstw średnich i małych.
3) Fakty opisane w pierwszych dwóch punktach sprawiają, że pomimo dużych nakładów inwestycyjnych i poprawy parametrów oddziaływania przedsiębiorstw na środowisko (mierzonych wielkością zatrzymanych zanieczyszczeń), nie następuje zadowalająca poprawa stanu środowiska. Działania inwestycyjne dotyczą przedsiębiorstw dużych, których liczba jest stosunkowo niewielka. Inwestycje środowiskowe prowadzone w tych przedsiębiorstwach bardzo często dotyczą wysokich źródeł emisji. W związku z tym, ich efekty są trudne do zidentyfikowania i bardzo często ujawniają się na obszarach bardzo odległych od źródła, w tym poza granicami kraju. Duża liczba małych przedsiębiorstw sprawia, że presja poszczególnych jednostek na środowisko jest stosunkowo niewielka, lecz w skali całego regionu staje się ona istotna. Źródła niskiej emisji, w niewielkim stopniu objęte prowadzoną działalnością inwestycyjną, są główną przyczyną braku widocznej poprawy stanu środowiska w Polsce. Polityka ochrony środowiska powinna zmierzać do skonstruowania narzędzi, które pozwolą w większym stopniu oddziaływać na przedsiębiorstwa małe, pozornie w mniejszym stopniu oddziałujące na środowisko.

4) Zauważalny jest pozytywny wpływ procesu prywatyzacji na działalność przedsiębiorstw w zakresie ochrony środowiska. Przedsiębiorstwa, poszukując inwestorów zagranicznych, starają się przedstawić jak najlepszy wizerunek swojej działalności. Ochrona środowiska jest jednym z elementów tworzących ten obraz. Stąd duża waga przywiązywana do problemów środowiskowych przez przedsiębiorstwa przechodzące proces prywatyzacji.
5) Podmioty prowadzące działalność eksportową w większym stopniu dbają o poprawność relacji przedsiębiorstwo – środowisko niż podmioty nieprowadzące takiej działalności. Rozwijanie eksportu może więc mieć pozytywne skutki również dla stanu środowiska naturalnego w Polsce.
6) Powszechność inwestycji techniczno-technologicznych i stosunkowo niewielka popularność systemów zarządzania środowiskowego ukazują konieczność zintensyfikowania działań propagujących ten ostatni rodzaj inwestycji. Innowacje natury techniczno-technologicznej pozwalają na konkretną redukcję poziomu emisji zanieczyszczeń, jednak nie dają motywacji dążenia do ciągłej poprawy oddziaływania na środowisko. Systemy zarządzania środowiskowego mobilizują przedsiębiorstwa do stosowania ciągłych ulepszeń, a ich główna cecha to prewencyjne podejście do problematyki środowiskowej.
7) Można wyróżnić grupy przedsiębiorstw, realizujące aktywną strategię ochrony środowiska oraz grupy podmiotów, podchodzących w sposób bierny do problemów ekologicznych. Pierwsza z nich charakterystyczna jest dla średnich lub dużych przedsiębiorstw, zatrudniających powyżej 200 pracowników, prowadzących produkcję intensywnie oddziałującą na środowisko. Przedsiębiorstwa te współpracują z kontrahentami zagranicznymi, prowadząc działalność eksportowo-importową. Bierna strategia ochrony środowiska realizowana jest głównie przez przedsiębiorstwa w niewielkim stopniu oddziałujące na środowisko. Jednostki mniejsze wydają się prowadzić bardziej bierną politykę w tym zakresie niż przedsiębiorstwa duże. Podmiotami wykazującymi niewielkie zaangażowanie w sprawy ochrony środowiska są spółdzielnie. Także przedsiębiorstwa nieprowadzące działalności eksportowo-importowej realizują mniej aktywną politykę w tym zakresie niż przedsiębiorstwa prowadzące taką działalność.

Rozważania przeprowadzone w niniejszej pracy stanowią jeden z kroków w kierunku lepszego poznania relacji między przedsiębiorstwem a środowiskiem. Okres, którym objęto badania, dotyczy specyficznego czasu

transformacji ustrojowej. Stanowi to o szczególnym wymiarze otrzymanych wyników badań oraz może być fragmentem obrazu ukazującego zmiany w podejściu przedsiębiorstw do problematyki środowiskowej, przy przejściu od gospodarki centralnie zarządzanej do gospodarki wolnorynkowej.

Bibliografia

Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z., 1995, Instrumenty regulacji bezpośredniej i ekonomicznej w realizacji polityki ekologicznej w Polsce, w: Instrumenty ekonomiczne polityki ekologicznej w warunkach gospodarki rynkowej, Biblioteka Ekonomia i Środowisko, nr 18, Kraków.

Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z., 1992, Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego w ujęciu współczesnej ekonomii, Ekonomia i Środowisko, Białystok – Kraków.

Folmer H., Gabel L., Opschoor H., 1996, Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych, Krupski i S-ka, Warszawa.

Górka K. (red.), 1999, Analiza skuteczności działania instrumentów ekonomicznych ochrony środowiska w Polsce, Raport końcowy, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.

Górka K., 1998, Kształtowanie nakładów gospodarczych na ochronę środowiska w przemyśle, w: Nakłady gospodarcze na ochronę środowiska i źródła ich finansowania w hutnictwie żelaza i stali, Materiały konferencji naukowej, TNOiK, Częstochowa.

Górka K., 1997, Bodźcowe i funduszowe funkcje opłat ekologicznych w Polsce, Problemy Ekologii, nr 1.

Górka K., 1993, Instrumenty ekonomiczne polityki ekologicznej w Polsce, Ekonomia i Środowisko, nr 1.

Piontek F., Lorek E., Lorek D., 1997, Proekologiczna strategia przedsiębiorstw w Polsce w aspekcie zjednoczenia z Unią Europejską na przykładzie przemysłu metali nieżelaznych, Problemy Ekologii, nr 2.